

Прапороносці

Автор:

[Олесь Гончар](#)

Прапороносці

Олесь Гончар

«Прапороносці» Олеся Гончара – роман, присвячений трагедії Другої світової війни***. Автор з надзвичайною психологічною напруженістю зображує складні долі героїв, змальовує біль від утрат рідних на війні. Світову славу письменнику принесли романи «Собор», «Прапороносці», «Тронка», «Берег любові», «Людина і зброя», повісті «Бригантина», «Далекі вогнища, новели «Модри Камінь», «За мить щастя». Олесь Гончар – видатний український письменник, автор соціально-психологічних та філософських романів, повістей та новел.

Олесь Гончар

ПРАПОРОНОСЦІ

КНИГА ПЕРША

АЛЬПИ

О Русская земле! уже за шеломянемь еси!

«Слово о полку Игореве».

Од тоді, як передові частини перейшли кордон і зникли за горбатими висотами чужої землі, минуло вже кілька днів. На переправі стали прикордонники, перевіряючи документи бійців і окремих команд, що наздоганяли фронт. Мов із землі виріс новий прикордонний стовп і ряба, смугаста будка поста. Кордон! Ми знов повернулись сюди, і вартовий став на тому самому місці, де він стояв 22 червня 1941 року. Ми не забули нічого, але багато чого навчились. Ми живі, змужнілі й досвідчені. А чи живий ти, ворожий авіаторе, з залізним хрестом на грудях, ти, який у ту далеку чорну неділю скинув на цю прикордонну будку першу бомбу з свого літака? Чи думав тоді ти, що все так обернеться, що бійці нового, народженого битвами, 2-го Українського фронту в своїх зелених безсмертних гімнастюрках знову з'являться на берегах цієї ріки і переплинуть її? Доля! – сказав би ти. Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна.

Коли Черниш підходив до поста, його увагу привернув кремезний плечистий сержант, який саме розмовляв про щось з прикордонниками. Голова його з золотаво-рудим, підстриженим під бокс волоссям раз у раз витягувалась вперед, а руки були зігнуті в ліктях так, наче він усе підкрадався, щоб зненацька накрити перепела, причаеного в траві. Наскільки міг Черниш зрозуміти, цей рудий сержант відбував службу в 1941 році саме тут, на кордоні.

Тепер він гумористично розповідав, жестами й вигуками зображував, як їх бомбили вперше. Найсмішніше сержант показував на мигах самого себе, як він шукав сховища у шелюгах, як йому кожна ямка здавалася занадто мілкою і він гриз землю зубами, а літак полював на нього, мов яструб на степову мишу. Сержант по-тигриному вигинав свою кряжисту широку спину, пригадуючи, видно, скільки мурашок бігало тоді по ній. Часи, часи!..

Коли прикордонник, читаючи документи Черниша, перепитав найменування частини, сержант раптом урвав свою розповідь і, нашорошений, обернувся до Черниша:

– Ви в Н-ську?

– В Н-ську.

– Буна дзіва! Мое вам... Ми супутники! По обличчю сержанта не можна було вгадати – жартує він чи говорить серйозно. Кістляве, міцне, з колючим сторожким поглядом з-під навислих брів, воно мало вираз тієї лукавої напускної блазнюватості, від якої можеш чекати всяких несподіванок. Бійці дивились на нього і задалегідь посміхались.

– Тільки вибачте, товаришу молодший лейтенант, але я вас щось не закрітував.

– Нічого дивного. Я... вперше.

– А-а! – роззявив рота сержант, ніби дуже тим здивований. – Вперше! Тоді, будьте ласкаві, відступіться на п'ять кроків...

– ?

– ...Відступіться, я вам відкозиряю! Черниш спалахнув:

– Товаришу сержант[1 - Сержант клацнув каблуками з підкресленою бравістю.].! Що ви з себе Швейка корчите? Чому у вас такий розхристаний, неохайний вигляд?

З-під пом'ятої, в брудних плямах гімнастюрки в сержанта виглядала охвістям спідня сорочка. Вона була досить-таки брудна, і це ніби трохи встидало сержанта. Однак він не розгубився, не почервонів, та й взагалі важко було уявити, щоб він коли-небудь червонів. Обличчя його було землисто-сіре і зосталось таким навіть, після того, як він витер з нього пилюку. Здавалося, дорожня пилюка назавжди в'їлася йому в тіло.

– Не гнівайтесь, товаришу молодший лейтенант, на мою сорочку, – сказав сержант, заправляючись, і повіки в нього нервово засіпалися. – Бо не мама її прала, а дівчата з фронтних пралень, а ім уже руки милом геть пороз'їдало... Ех, сорочко, моя сорочко! Я сам тебе скоро виперу, в Дунаї тебе сплосчу!.. Ось на вас, бачу, – інша річ! Все новеньке та чистеньке... З голочки. Тил подбав! Дозвольте запитати, ви з-за Волги на Україну поїздом іхали?

– То що?.. Поїздом.

– А я... на пузі повз, – сказав сержант майже пошепки і з такою щирою інтимністю, що Чернишеві стало раптом ніяково за свою гарячковість.

– Так ви справді з Н-ської? – згодом спитав Черниш уже примирливіше.

– Шельма буду!

– То що ж... підемо разом?

– В натурі. Ви та я – ось ми з вами уже й команда... А прізвище мое Козаков.

Козирнувши прикордонникам, вони зійшли на переправу, полущену, вичовгану за кілька днів тисячами ніг.

– Щасливо, товариші! – гукали прикордонники навздогін. – Пишіть!..

– Ждіть телеграми з Берліна! – відповів без посмішки Козаков.

Гули під ними соснові дошки переправи, сонце млявило, як перед дощем. Шуміла річка, вкрита білими сережками піни, руді хвилі арміями котилися десь із високих гір у далеке море. Попереду з-за гори вставала синя хмара; дорога за переправою підіймалася все вище, і було таке враження, що то не хмара перед ними, а також гора і до неї можна дійти.

Козаков у своїх трофейних чоботях з широкими, низькими халявами, в яких він здавався трохи розкарякуватим, ішов, ступаючи на п'яти, подавшись усім корпусом вперед, і розповідав, що він тікає з госпіталю. Там, бачите, його лікували після контузії електричними лампами, щоб не сіпалися повіки і не дрижали руки, коли хвилюється. Однак, почувши, що його частина разом з арміями 2-го Українського вже перейшла кордон, він не стерпів далі «кантування» в тилу:, його смертельно «потягло» до братви.

– Тягне, ой як тягне, товаришу, – говорив Козаков. – Мабуть, для громадянки я вже остаточно пропаща людина. Так уже, мабуть, і залишусь вічним солдатом.

– Вічний солдат, – посміхнувся Черниш, відходячи серцем. – То колись тільки вічні студенти були... А, до речі, як ви про мене вгадали?..

– Що свіженький, з училища? Ще б пак, не вгадати... У мене ж око розвідника!

На самій горі, понад шляхом, маячив білий стовп. Піднявшись вище, вони побачили, що то не стовп, а високий кам'яний хрест, побілений колись вапном і прикритий зверху дощаним козирком; козирок уже почорнів і пожолобився від часу. На хресті було прибите розп'яття. Воно також потемніло й потріскалось на сонці та вітрах.

– Ось наше «Л», – жестом вказав Чернишеві Козаков на велику літеру, що її хтось розгонисте накреслив вуглиною під самим розп'яттям, поставивши стрілку на захід. – Значить, топаємо правильно.

На захід, на захід! Ніби пройняті разом одною думкою, вони обернулись і глянули вниз, на переправу, на річку, що стала знову кордоном. За річкою у тремтливому мареві розстилався рідний край. Здавалось, якби не те тремтливе синювате марево, то всю країну їм було б видно звідси як на долоні: і широкі поля, перериті окопами, і спалені села, і чорні руїни міст, і грузькі нескінченні шляхи, захаращені кістяками обгорілих машин. Криваве перехрестя, трагічне поле битви, сплюндрований рідний край! Звідси ти ще рідніший синовньому серцю.

Обличчя Козакова стало зосередженим, і з нього зникло легковажне лукавство.

– Товаришу молодший лейтенант, бачив би ти нас, коли ми тільки вступали на Україну... Весною це було, на світанку... В грязюці по пояс, голодні, виснажені. Подумати тільки: Україна... два роки не бачили її, два роки тільки чули, як вона стогне, та бачили здалеку, як вона горить. А тут тобі кінчається Курщина, і вже за радгоспом, знаємо, Україна. Не спали перед тим кілька ночей, іли самі буряки, а де й сили взялося! Штурмом захопили радгосп, балку перелетіли на крилах. «Оце, – гукає комсорг Ярославцев, глянувши на карту, – уже Україна!» Скільки було нас там, різні нації – і сибіряки, і таджики, і українці, і білоруси – всі, як один, впали навколішки, поцілували землю... І, повіриш, заплакали ми, як діти. Стоять серед неораного поля навколішках – бородаті, в шинелях, забрьохані, без шапок... Ех!

Незчулись, як набігла тінь, скалкувата, крем'яниста земля потемніла під ними і, здавалось, злегка загойдалась, мов хитка палуба. Вони вперше помітили й відчули, що земля під ними чужа. Залопотів дощ, і між крем'ярами по червонястій пилюці заскакали димки, ніби від розривних куль.

- Де твоя шинель, сержанте? – спитав Черниш, скидаючи свою.

- Шинель знайду, – знехотя відповів Козаков. – А поки що можна перестояти під оцим грибком. – Сержант став під козирок, напнутий над розп'яттям. – Святий не прожене?

- Це спаситель... Ховайсь під мою шинелю, сержанте.

Вони накрились шинелею обидва.

Дощ, пускаючись щодалі рясніше, лопотів об шинель, а там – далеко внизу, на рідній стороні, – ще світило сонце. Матово-біла дощова коса, повільно, мов грандіозна завіса, рухаючись над полями, ще не дійшла туди: зеленіючі лани востанне послали звідтіть свій сонячний усміх на цю чужу, непривітну гору з одиноким розп'яттям. І Черниш – ще зовсім юний, затягнутий новими ременями, і Козаков, який горбився біля нього, щоб, випрямившись, не стягнути з офіцера шинель, – обидва довго і пильно вдивлялися в ту сонячну панораму, ніби хотіли ввібрати її в свої серця і понести далі з собою.

II

- Ти звідки? – запитав Черниш Козакова.

- З Донбасу.

- Батько, мати пишуть?

- Я з дитбудинку. Шахтарчук.

- Сирота?

- О! Який я сирота? Сироти – це діти. А мені вже... скільки ж це мені... З двадцятого... Да... З тисяча дев'ятсот двадцятого на світі цей потомок шахтарський.

Дощ згасав так само швидко, як і пустився. Чим далі рідше ляскали останні краплини по розп'яттю. Дощ змив з нього пилюку, і кров з пробитих цвяхами ніг спасителя соталася тонкими струменями, наче зовсім свіжа.

Вийшли з-під накриття, і Козаков став крутити цигарку.

– А боги в них такі, як і в нас, – зауважив він, спідлоба поглядаючи на білий хрест із розп'яттям. – За що ж його розп'яли?

– То ціла історія, – стримано сказав Черниш, одначе розповідати не став.

– Отже... вперед на захід?

– Марш!

І вони рушили. Липка глина набиралась на чоботи, і стало важко йти.

– Важка земля, – зауважив Козаков, хмурніючи. – Там було легше.

Озирнулися ще раз. Очі Черниша засвітились і поглибшали.

– Мати Вітчизно! – мимоволі вирвалось у нього по-юнацькому дзвінко й урочисто. І навіть для Козакова, який не терпів ніякої урочистої пишності, ці слова зараз прозвучали щиро й природно.

– Жди нас, – сказав сержант. – Або повернемось з перемогою, або ж... не повернемось зовсім!

Вони почали спускатися з кряжа, і рідна сторона швидко зникла за горбом.

Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраєні вузькими довгими нивками.

– Аж дивно бачити такі клаптики, – сказав Козаков. – Невже і в нас колись було так?

Черниш мовчки дивився на злиденні смужки, що сумно п'ялися по підгір'ю.

– Все ж я не такою уявляв собі Європу, – признався Козаков. – Думав, що тут суцільні міста і села, де з людьми не розминешся, – так скрізь перенаселено. Все ім територій не вистачає... А в них, здається, села рідші, ніж у нас в Донбасі.

Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли. Понад самим кюветом виструнчились гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати. Знову розгодинилось, показалося сонце. До самого села не трапилося жодної живої душі, тільки де-не-де кам'яні хрести білили над шляхом і написані вугіллям дороговкази на них всі були звернені на захід.

У селі хати, з повибиваними вікнами і дверима навстіж, наче ждали когось. Але ніхто не входив до них, тільки шмигали сюди й туди здичавілі без господарів коти. По центральній вулиці села численні написи, вкриваючи стіни згори й донизу, німо свідчили, що тут недавно пройшла велика життєрадісна армія. На стінах ще залишився її веселий відгомін: «Васька і Колька, доганяй!», «Балабуха з биком у Бухаресті!»[2 - До Бухареста ще сотні кілометрів ворожої території.], «Владимиров, жми!» і т. п. А над усім цим:

Л-> Л - > — і велика стрілка на захід.

Зненацька серед пустого села гучно вдарив бубон, зацигикала скрипка. Під облупленою нужденною хатою з'юрмилися бійці, теж із тих, що наздоганяли свої частини. На призьбі, затиснувши бородою скрипку, сидів старий циган, біля нього кучерявий лупатий юнак з бубном. Перед музикантами відчайдушне танцювали двійко циганчат: хлопчик і дівчинка. Чубаті, закудлані, підібравши високо сорочечки з сирового полотна, вони виробляли такі вихляси, що все повітря розлягалось дужим реготом. Старий підбадьорював своїх дітей енергійними вигуками. Загледівши на Чернишеві офіцерські погони, скрипаль догідливе схопився йому назустріч і, зігнувшись дугою, загравав «Катюшу». Чернишеві стало соромно за старого, за його улесливість і за жалюгідний танець дітей. Він узяв Козакова за лікоть:

– Ходімо!

– Та цікаво ж подивитись.

- Не дуже веселе видовище... Ходімо.

Вони знову вийшли на дорогу.

Тепер за селом ім раз у раз траплялися назустріч румуни й бессарабці, що везли волами наших поранених. Воли, підбившись по кам'янистій дорозі, понуро шкутильгали а румуни в сіряках і високих чорних шапках брели з батіжками поруч возів, як чумаки. Деякі годували волів на ходу, з рук. Почорнілі від сонця, сухі й нужденні, з випуклими скорботними очима, румуни нагадували собою ті розп'яття па білих хрестах, що віками стоять понад шляхами їхньої країни. Іноді на возі з-під закривавленої шинелі важко підіймається солдатська стрижена голова:

- Браток!.. А браток!.. Дай закурити. Козаков роздавав рештки свого тютюну. Черниш уперше пожалкував, що він не курить.

- Далеко фронт? - допитувався Козаков.

- Да-ле-ко...

- Скільки кілометрів?

- Вже... дві... доби.

Не кілометрами, а часом, болем своїх розтривожених ран вимірювали ці люди відстань до фронту.

Вози, проїжджаючи, глухо, тоскно скрипіли. Черниш дивився на поранених майже з побожною пошаною. Вони вже були там, де він ще не був, і, закривавлені, бліді, перебинтовані, стали для нього ніби якимись особливими людьми. Він соромився, що йде повз них рум'яний і здоровий. Чув, як обличчя його пашить молодю нерозтраченою кров'ю.

Уявлялось, як він уже сам лежить на возі, вкритий шинеллю, корчачись від болю щоразу, коли дерев'яне колесо каруци наскакує на камінь.

На ночівлю зупинились у похмурого румуна, в хаті, повній дітей, курчат і бліх. Господиня подала на вечерю бринзи, викинула на стіл гарячий круг мамалиги і покраяла його ниткою. Господар у постолах і вузьких вовняних штанях мовчки сидів на ліжку з люлькою в зубах, хоча тютюну в ній і не було. З кутків на гостей дикувато світили очима чорні, замурзані діти. Іх, видно, дуже дивувало, що ці незнайомі люди не почали ще різати всіх підряд, як про це говорилося навіть у букварі, а теж уміють сміятися, жартувати і їсти мамалигу. Жінка кинула й дітям круг мамалиги, і малеча опала їй в кутку, мов горобці соняшник. Козаков довго дивився, як дівчора жадібно давиться гарячими глевтяками, і несподівано встав, зітхнувши.

– Такі ж і в нас... Ми як ішли зимою по Україні, заїдемо, бувало, в село – завити хочеться. Все спалене, все розбите. Кубляться діти в теплому попелі, гріються. «Де батько?» – «Нема». – «Де мати?» – «Нема». Скинемо шинелі, складемо зброю і – за лопати. Викопавемо їм землянку, залишимо їжі та й знову... вперед на захід.

– Після цієї війни, – сказав Черниш, – ні наші, ні їхні діти вже не кублитимуться на попелищах... ніхто не гнутиметься, як той сьогодні із скрипкою... Після цієї війни люди повинні стати нарешті... справжніми людьми.

– Розумієш, кучерява, чого ми хочемо? – підійшов Козаков до худорлявенької насупленої дівчинки з хрестиком на грудях.

– Ну шти...

Він поклав їй на голову свою важку, зашкарублу руку.

– Щоб ти не різала мамалиги ниткою, розумієш?

– Ну шти...

– Щоб щасливою росла...

– Ну шти...

Черниш, порипуючи новенькими чобітьми, замислений, пройшовся по хаті.

– Наша війна не на рік і не на два, – говорив він ніби сам до себе. – Нам треба не тільки розгромити ворожі армії і зняти з Європи воєнне становище. Ні, не тільки це, не тільки...

Ночувати господар пішов у кошару – він боявся, щоб у нього не забрали овець. Господиня постелила Чернишеві на ліжку, а Козакову на долівці, вважаючи його денщиком молодого офіцера, як це вона бачила в своїх військах, що стояли тут постоем. Проте Черниш не захотів лягати на ліжку і теж почав вмощуватися долі на соломі. Господиня дала їм важкий, збитий з вовни ліжник, від якого гостро тхнуло овечатиною. Козаков не роздягнувся, тільки розстебнув комір гімнастюрки.

– Це розкіш, – казав він, – в якій я собі ніколи не відмовляю. Навіть в окопі, коли не розстебнись, то не засну як слід. Розстебнеш усього два гудзики, а наче весь роздягнувся і лежиш у куми на подушках. Пречудово!

Козаков швидко дав хропака.

Господиня, вклавши дітей, сіла над ними і куняла навсидьки цілу ніч, не гасячи світла.

Прокинувшись уже геть за північ, Козаков побачив, що Черниш сидить біля нього у білій спідній сорочці, – роздягнений він був зовсім як хлопчак, – і занепокоєно оглядається на всі боки.

– Що таке? – запитав Козаков, інстинктивно шукаючи зброї, хоча при ньому її не було. – Що трапилось?

– Бло-хи, – простогнав Черниш безпорадно. Козаков одразу заспокоївся.

– Чи чуеш... Європа, – промимрив він і, перевернувшись на другий бік, знову швидко-заснув.

Наступного дня дороговказ вивів їх на центральний шлях. Тут було людно і шумно: безнастанно мчали машини з боеприпасами, гарматами, кухнями; брели, обливаючись потом, бійці й офіцери із скатками на плечах.

Козаков повеселішав, немов наближався до рідного дому, і йшов, як по воді, високо підіймаючи ноги. Медалі з заялженими колодками сліпуче сяяли йому на грудях, вбираючи сонце. А він розглядався безтурботно на всі боки, пив ясну воду з зелених криниць при дорозі, черпаючи її пригорщами, а потім весело вимахував пілоткою проїжджаючим дівчатам-пекарям.

Чернишеві хотілося швидше побачити справжню війну, проте він досі ніде її не знаходив. Вона втікала, як міраж у пустелі, лишаючи за собою шляхи, заповнені людом. А народ плів і плів, сірий від кіптяви, зірваний з місця і, здавалося, цим людським потокам не кінчитись ніколи!

Навкруги лунали регіт і жарти.

Козаков, скрізь встигаючи, встрявав у розмови, у всьому він був компетентний, і, здавалося, всі тут були давно йому знайомі. Його бурхливий настрій поступово передавався і Чернишеві, який, зрештою, починав думати, що нема на світі ніякої війни, ніяких страхіть, а є лише якась велика оргія, божевільне світове гульбище, куди всі вони поспішають.

– Люблю фронтовий край! – піднесено вигукнув Козаков. – Ти відчуваєш, що тут навіть повітря інше, ніж у тилу. Волею пахне. Ніякого тобі чорта!

Чабани-румуні виходять на шлях канючити тютюн. Вони гнутья в три погібелі, скидають шапки і простягають висушені, засмаглі руки.

– Чого ви гнетесь? – не міг байдуже дивитись на них Черниш. – Випрямтесь та ходімо з нами!

А чабани думали, що руський офіцер глузує з їхньої убогості, і злякано задкували. Німці навчили їх: розмовляючи з військовими, триматися завжди на певній відстані.

Наступного дня Черниш і Козаков уже підходили до села, в якому розташувався штаб полку. Польова доріжка стелилася між високими хлібами. Вона була добре наковчана, хоч тепер на ній не було ніякого руху – ні підвід, ні машин.

– Тут іздять тільки вночі, – зауважив Козаков, розглядаючи свіжі колії під ногами.

За селом, що сховалось перед ними в буйній зелені, похмуро здіймалась, як величезний верблюд, двогорба висота. Там уже був противник. Але висота мовчала. Навкруги – підступна тиша. Все ніби завмерло. Ніяких ознак життя. Луки, гори, пишні сади – все зелене й принишкле. Сонце нерухомо стоїть над цим зеленим морем. Гарячого білуватого світла ллється так багато, що ріже очі. Праворуч, за десятки чи, може, й сотні кілометрів, стоять мовчазно темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар... Жодного пострілу не чути ніде. Це й була війна, яку Черниш уявляв собі в гуркоті й громі. Тепер вона зустріла його зненацька цією неприродною тишею, гарячою Дрімотою півдня, зловісним безлюддям степових доріг.

У селі теж залягла тиша, подвір'я позаростали бур'янами, мешканців звідси було евакуйовано в тил. По садках де-не-де сновигали бійці, збираючи гіркі й дрібні черешні. Черешні тут росли високі й розкішні, як дуби, далеко вилискуючи на сонці чорними спілими ягодами. Ягід було рясно, вони просто облипали гілля.

Біля штабу Козаков зустрів своїх розвідників.

Серед інших бійців їх одразу можна було впізнати і по впевнено-розвалькуватій ході, і по мові, і по рухах, в яких було щось солдатсько-аристократичне, їх любив увесь полк, їх балував увесь полк, і це з часом давало себе знати в незалежній упевненості поведінки. Полк давно став для них рідним, і вони трималися в ньому невимушене, як у сім'ї. Вони навіть у свої рапорти й козиряння старшим уміли вкласти щось особливе, неофіційне, домашнє.

За кілька хвилин розвідники, штовхаючись, сміючись і перебиваючи один одного, встигли розповісти Козакову, що вони зараз «кантуються», тобто б'ють байдики, бо тільки три дні тому на превелику силу дістали «язика» і «хазяїн» дав їм відпочинок на кілька днів. Кінчилося тим, що, обнявшись, вони потягли Козакова кудись пити румунську цуйку. Запрошували й Черниша, але він відмовився, бо хотів уже сьогодні бути на місці.

Здавши документи в штаб, Черниш, перш ніж іти в батальйон, з'явився, за офіцерським звичаєм, відрекомендуватись командирові полку. Адютант-таджик відповів, що «хазяїн» зараз у сусідньому бліндажі у майора Воронцова, і порадив зайти туди.

У бліндажі гвардії майора Воронцова, заваленому газетами, картами, книжками, стояла приємна свіжа прохолода. Дерев'яну підлогу тут, видно, часто поливали холодною водою, щоб було не так жарко. З кутка в куток по бліндажу не ходив, а майже бігав «хазяїн» – гвардії підполковник Самієв. З розповідей Козакова Черниш уявляв його саме таким. Це був маленький, енергійний, на диво рухливий таджик. Він пильно, з голови до ніг; оглянув Черниша, який стояв біля порога виструнчившись, із своїм запиленим ранцем за плечима, і, очевидно, залишився вдоволений ідеальною курсантською виправкою молодого офіцера.

– Черниш? – Самієв раптом стукнув себе по лобі коричневим пальцем. – Черниш... Ви звідки? Родом, родом?

Черниш, ніяковіючи, відповів йому по-таджицькому. Самієв аж просявав.

– Ваш батько інженер-геолог? Всеволод Юрійович?

– Так точно, Всеволод Юрійович.

– Воронцов, чуеш, поглянь: перший земляк, який зустрічається мені на фронті! Такий збіг!

Виявляється, що Самієв ще задовго до війни знав Чернишевого батька по спільній роботі в одній з експедицій на Памірі. Сам Євген Черниш, якого батько часто брав у свої експедиції по Середній Азії, ще змалку добре знав ті місця, про які тепер, хвилюючись, розпитував його Самієв. Підлеглі Самієва, ті, що бачили в ньому лише сувору, з норомом людину, здатну часто вибухати, наче порох, тепер не пізнали б свого командира. Він запросив Черниша сісти, і, коли той почав опинатися, сам посадовив його і, метаючись по бліндажу, гарячий, сухий, збуджений, поглядав на Черниша ласкаво, наче зустрів тут, у чужому краю, свою далеку молодість.

– Я радий, радий, що ви попали саме в мій полк, – говорив підполковник скоромовкою. Черниш ледве встигав розбирати. – Воронцов! Уже в моїх друзів

сини – офіцери! А ми все ще вважаємо себе юнаками!

Гвардії майор Воронцов лежав у ліжку, вкритий кожухом і важкими яскравими килимами. Вже кілька днів його трясла малярія. В розмову він не встрявав, лише іноді мовчки кидав допитливий погляд на Черниша. В дорозі Казаков розповідав просто легенди про Героя Радянського Союзу майора Воронцова. Політкерівник роти під Сталінградом, герой Дніпра, він виріс за цей час до заступника командира полку по політчастині. Цей гвардійський стрілецький полк неможливо було уявити собі без Воронцова. Інші, коли хворіли, лягали в медсанбат. Воронцов мусив хворіти в полку, не припускаючи й думки, що можна робити якимось інакше. Коли хворіли інші, до них не можна було заходити й турбувати, до Воронцова ж і до хворого заходили й розмовляли з ним, як із здоровим, бо це ж Воронцов! В інших могло бути щось не гаразд в особистому житті, і тоді вони мали право скаржитись, вимагати співчуття! допомоги. У Воронцова мусило бути завжди все гаразд, і було б дивно почути, що він на щось скаржиться: адже це Воронцов!

Справді, Воронцов ніколи не скаржився, а йому скаржилися всі, і він сам це вважав цілком нормальним. Коли його послали на навчання, він відмовився, і послали іншого. Брали на роботу в штаб фронту – відпросився, нікого цим особливо не здивувавши. Хіба могло бути інакше? Воронцов ніби становив найголовнішу, невід'ємну частину складного організму полку, він був у полку, наче мати в сім'ї. Природно, що мати мусить всіх утішати, вислуховувати, лікувати, карати й підбадьорювати, а сама ніколи не падати з ніг. Вона така звична й рідна, що її не завжди й помічаєш у родині, і лише тоді, коли її не стане, всі одразу зрозуміють, що вона для них означала.

Не раз і не два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти, коли було скрутно, а іноді – коли й не зовсім скрутно. За те його в дивізії штабісти вперто називали комісаром. І ось тепер Черниш побачив цю людину, яку ще раніше, після розповідей сержанта Козакова, взяв для себе взірцем. Правда, досі Черниш уявляв собі майора. Героя Радянського Союзу, не таким – вкритим кожухом і трофейними килимами, з жовтим, пом'ятим хворобою обличчям. Воронцов уявлявся йому не інакше, як у гордій войовничій позі поперед піхоти, з пістолетом в руці і газетами, що стирчать з кишені. Так змальовував майора Козаков. А тепер Черниш бачив стомлене обличчя, зовсім не войовниче, а якесь мирне, замислене. Воронцов лежав під натягнутим до самого підборіддя кожухом, пожовклий і зосереджений, висвічуючи широкою лисиною, оточеною рудими баранчиками рідкого волосся. Сірі, глибоко запалі очі майора раз у раз

звертались на Черниша, уважно оглядаючи його чорний, з полиском, курсантський йоржик. Чернишеві хотілося почути від майора слово. Але Вбронцов мовчав, іноді беззвучно плямкаючи вкритими смагою губами, що пересихали й злипалися. Зате Самієв, потираючи маленькі, жваві брунатні руки, говорив невтомно.

– Ви не ніяковійте, будьте задиракою, тримайтеся зухваліше, – повчав він Черниша, – а то вам будуть наступати на пальці. Безперечно, вам усе тут незнайоме, дивне, я знаю. Я сам тільки рік, як випурхнув з академії. Так, я академік, будь ласка! Я певен, що вам сподобається наша сім'я. У нас ви скоро зможете, у нас люди швидше зростають, аніж в тилу, якщо, звичайно... Але ж, я гадаю, ви не з полохливих?

– Бій покаже, товаришу гвардії підполковник! – відповів Черниш, заливаючись рум'янцем. Воронцов раптом повернув голову і подивився на Черниша з-під своїх кошлатих, рудих, ніби вицвілих на сонці брів.

– Комсомолец? – запитав Воронцов, хмурячись.

– Так точно, комсомолец, товаришу гвардії майор! – схопився Черниш зі стільця.

– Сядьте, – сказав Воронцов і одвернувся до стіни.

– Бій, бій – це для нас найкращий атестат, – провадив далі Самієв. – Відвага, хоробрість – найвища якість в людині. Принаймні я вважаю справжніми людьми тільки хоробрих. Ви спортсмен?

– Альпініст, товаришу гвардії підполковник.

– Чудово! Це одразу видно: жилавий, легкий. Це вам придасться... в Альпах.

Чернишеві радісно захопило дух:

– А ми й там будемо?

– Будемо! Будемо, гвардії молодший лейтенант[З - «Гвардії!» – подумав Черниш.], скрізь, скрізь! Наші крила тільки розгортаються!

– А наступ скоро, товаришу гвардії підполковник? – не втримався Черниш, хоча розумів, що питати про це не зовсім тактовно. Самієв і Воронцов переглянулися і разом посміхнулись. Посмішка змінила обличчя Воронцова і наче всього опромінила. Здалося, що Черниш уже бачив майора колись давно, і відчув тепер себе з ним невимушене й вільно.

– Який нетерплячий, га? – заговорив Самієв. – А ви готові?

– Готовий, товаришу гвардії підполковник!

– Добре. Не турбуйтеся: наш поїзд рушить точно за графіком. Хвилина в хвилину, саме тоді, коли буде треба. Вас до Брянського? В третю мінометну? Чудово! Брянський – ветеран полку, сталінградець-комуніст, культурний офіцер, в минулому студент, здається, з Вітебська...

– З Мінська, – поправив Воронцов, повільно закриваючи очі втомленими повіками.

– Так, так, точно – з Мінська! Золота голова! Коли кінчимо війну, я його обов'язково направлю в академію. Його місце – там. Ти як дивишся на це, майор?

– Не поспішай, – відповів Воронцов з заплющеними очима. – Війна ж не сьогодні кінчається? – І після паузи сам собі відповів: – Ні.

Прощаючись, Самієв на мить задумався і, ніби між іншим, запитав Черниша:

– Нам, до речі, потрібен ПНШ-3. Що ви сказали б, якби я...дам запропонував?

Черниш почервонів. Хоч йому і сподобалась пропозиція підполковника, але, дивлячись довірливо й щиро Самієву в вічі, він одповів:

– Дуже дякую, товаришу гвардії підполковник, але краще я піду на взвод. Мені вже й так соромно, що я досі не брав безпосередньої участі...

– Розумію, розумію, – перебив командир полку, беручи його за плече, немов Черниш саме своєю відмовою став йому дорожчий. – Бажаю успіху в наступних боях...

Воронцов витяг з-під кожуха свою гарячу руку і подав її Чернишеві. Рукав спідньої сорочки закотився на руці аж по лікоть, і майор видався Чернишеві цивільним, як батько.

– Ми ще зустрінемося, – сказав майор сухими губами. – Перед нами дорога... далека і... дуже відповідальна. Потім майже пошепки Воронцов додав:

– Так ви готові?

– До всього готовий.

Черниш і справді почував у собі готовність, небезпеки його не лякали, дороги кликали, хоча ніхто не міг би сказати, чи далеко вони його поведуть, чи обірвуться десь тут, неподалік цього низького бліндажа, що загубився серед горбатих просторів зеленої Румунії.

Вийшовши, Черниш якусь мить міркував, куди йому рушати. Ще в штабі йому розтлумачили, як знайти третій батальйон, і тепер він рушив у тому напрямку – попід занедбаним залізничним насипом.

Проходячи повз штаб, що розмістився у бетонованому віадучі під залізницею, Черниш побачив запорошеного зв'язківця, який прив'язував до дерева гриватого білого коня.

Напередодні Черниш зустрічав цього бійця в дивізії, щось питав тоді в нього, і тепер боець козирнув йому, вже як давньому знайомому. Чернишеві стало приємно.

З віадука вискочив заклопотаний начальник штабу з якимись паперами під пахвою й одразу ж задер голову, обстежуючи небо, чи немає там румунських «музикантів». Раптом погляд начальника зупинився на коневі, припнутому до дерева. Штабник вирячився на нього, як на щось жахливе, неймовірне, і, заікаючись від хвилювання, накинувся на бійця:

– Чо-чому кінь білий?! – Певно, він хотів сказати, чому білий кінь не замаскований.

Боець мовчав, весело кусаючи губу.

– Я вас пи-та-ю, – тряс штабник папкою бійцеві перед носом, – чому кінь білий?

Зв'язківець виструнчився і відповів з лукавою чіткістю:

– Не знаю, товаришу гвардії майор, чому кінь білий! Може, з-під білого жеребця!

Черниш засміявся і пішов, не чекаючи кінця розмови. Починалося нове життя з новими стосунками, з новими інтересами.

Стежка звивалась у високій траві попід насипом. Тепле повітря навкруги було напоене густими пахощами степових квітів. Дрімали пашні, мліючи в сонячній духмяності. Посеред хлібів біліла розвалена залізнична будка, навколо неї стирчали обчухрані снарядами стовбури дерев. З-за будки вдарило трупним смородом.

IV

– Гвардії молодший лейтенант Черниш – у ваше розпорядження.

– Гаразд. Опустіть руку.

Командир мінроти відкладає газету вбік і застібає комір. Шия в нього по-дівочому красива, ніжна й така біла, наче він ніколи не виходить з цієї землянки на сонце.

– Мені вже дзвонили від «хазяїна», – продовжує командир роти і, подаючи руку Чернишеві, теж білу й тверду,

рекомендується: – Гвардії старший лейтенант Брянський.

Вони сідають на бруствері біля входу в землянку і, обмінюючись незначними запитаннями, пильно вивчають один одного. У Брянського юнацьке вродливе

обличчя з тонкими рисами, безкровне, але не худе. З-за довгих білих вій уважно дивляться голубі, без блиску, очі.

Передвечірні сутінки спадають у лощину. Попід насипом строем проходить взвод з лопатами, ломами й кайлами на плечах. Важко гупаючи, бійці зупиняються навпроти Брянського. Кремезний, товстолиций лейтенант хрипким басом доповідає командирові мінроти, що перший взвод повернувся з робіт. Брянський, з туго перетягнутим станом, з білявою пишною чуприною, стоїть, облитий променями призахідного сонця. «Як соняшник у цвіту», – думає Черниш про нього. Брянський, уважно вислухавши рапорт, питає, чи не забули часом лопат на місці роботи. Записує, скільки кубометрів викопано. Нарешті дозволяє розпустити взвод. Черниша знайомить з лейтенантом Сагайдою, командиром першого взводу.

– Ти також ванькою-взводним? – цікавиться Сагайда, оглядаючи Черниша без церемоній. – Давай, давай, буде, врешті, і мені полегкість...

– Після війни, – додає Брянський.

Пішли оглядати вогневу позицію. Вона, розгалужуючись, як корінь, на всі боки, розкинулась попід насипом ячейками і ходами сполучень. В ячейках, вкриті маскувальними сітками, стоять міномети, уважно дивляться в ясне румунське небо. Бійці, здебільшого вусаті, статечні чоловіки, загледівши офіцерів, зриваються на ноги і завмирають в готовності.

Вони з останнього поповнення, яке Брянський сам добирав і сам навчав, поки стояли в обороні. Бійці – переважно вінницькі, подільські, наддністрянські колгоспники – слухняні й працьовиті. Тут були односельці, сусіди, навіть двоє братів. Усі вони трималися вкупі, жили ще спільними спогадами про дімівку та про запасний полк. Ще кликали один одного на ймення:

– Агей, Хомо!

– Що-бись маеш казати?

– Де ти заборпав паклю? Так, ніби питає:

– Де ти поклав вила?

Здавалось, вони так цілим колгоспом і прийшли сюди і, замість орати або сіяти, взялися за кутомір-квадрант, за нову, незнайому науку. Проте вони її опанували досить хутко, і Брянський був цілком задоволений своїми вусатими вихованцями.

– Я не помилився, добираючи саме цих вусачів з поповнення, – казав він тепер своїм офіцерам. – Вони сумлінно ставляться до праці, а це на фронті так само необхідно, як і десь на заводі. Між іншим, ви помічали, з кого виходить найбільше героїв у бою?

– З колишніх безпритульних, – сказав Сагайда. – З біломорканалців.

– Зовсім ні, – заперечив Брянський. – Я, навпаки, знав чимало таких, що в тилу, як то кажуть, на ходу підметки зривали, а тут, перед лицем смерті, ставали жалюгідними боягузами. Найкращі воїни – це вчорашні робітники, шахтарі, комбайнери, трактористи, взагалі люди чесних трудових професій. Адже війна – це насамперед робота, найтяжча з усіх відомих людині робіт, без вихідних, без відпусток, по двадцять чотири години на добу.

– Товариші, – сказав Сагайда, як перед аудиторією, – ви прослухали коротку інформацію наукового працівника, дослідника проблем війни, гвардії старшого лейтенанта Брянського. У кого є запитання?

– Давай, – сухо посміхнувся Брянський. – Валяй! Цієї ночі Черниш довго не міг заснути. У землянці було жарко. Поруч хропів Сагайда, він весь пашів і, миркаючи уві сні, щоразу закидав на Черниша важку, гарячу руку, намагаючись обійняти. На протилежних нарах рівно дихав Брянський. Місячне сяйво стелилося через поріг землянки, зникаючи кожного разу, коли понад бліндажем проходив вартовий. У головах Брянського сидів телефоніст, тихо мугикаючи якісь ніжні мелодії і раз у раз викликаючи когось:

– «Зоря», «Зоря», я «Грім» – повірка. І знову наставала така тиша, що, здавалось, насторожені кроки вартового чути-на весь світ.

Черниш лежав з широко розплющеними очима і дивився в перекриті рейками стелю, згадував матір, яка десь там, у гарячих краях за Каспійським морем, думає, певно, зараз про нього, може, уявляючи собі, як він кидається своїм тілом

на амбразуру дота.

– Женю, – говорила вона йому при останній зустрічі, – я знаю, який ти буваєш запальний... гарячковитий до самозабуття. Ти занадто романтик. Звичайно, я не раджу тобі бути поганим воїном або ховатися за чужі спина. Я знаю, що ти на це не здатний, і, може, саме за це найбільше тебе люблю. Будь таким, як ти є, будь мужнім, відважним, знищуй їх, але, Женю, хлопчику мій... не кидайся власним тілом на амбразуру дота. Бо, я знаю, це такі, мабуть, як ти, кидаються. Але ж це так... жахливо!

Бідна мати! Скільки вона зараз передумає! А він лежить у спокійній землянці, і війни нема, є лише білий місяць на порозі, та лункі кроки вартового, та якась дивна Зоря, що їй молодий телефоніст раз у раз засвідчує свою готовність.

І все ж Черниш відчував, що він досяг сьогодні чогось незвичайного, щось дуже важливе трапилось в його житті. Завтра вранці він уже не йтиме шляхом з ясними дороговказами, п'ючи студену воду з зелених криниць. Віднині перед ним звівся мур, і Черниш уперся в нього. Дороги всі попереду зімкнулися і вже нікуди не йдуть, аж поки він сам не проб'є той мур, щоб скручені, як пружини, дороги розправились і полетіли знову вперед з дороговказами для інших. Ні, тут не можна жаліти себе. Що було б, коли б ми всі почали раптом жаліти себе?

Черниш стримано зітхнув.

– Ви не спите? – подав голос телефоніст.

– Га?

– Та... кажу, дівчата набридли, дзвонять і дзвонять...

– Чого їм треба?

– Гвардії старшого лейтенанта. І все не наші позивні:

якась «Берізка», якась «Фіалка»...

– То розбуди його.

– Не можна. Старший лейтенант наказав відповідати всяким фіалкам, що його... нема.

V

Вранці Шовкун, ординарець Брянського, вносить казанок, ложки, розстилає рушник і нарізає на ньому хліб. Все це він робить з якоюсь особливою селянською делікатністю.

– Що там? – підводиться скудлачений Сагайда, щоб заглянути в казанок. – Знову гвардії горох! Здоров був, давно бачились!.. Шовкун!

– Я вас слухаю.

– Я знаю, як ти мене слухаєш! Горілка є?

– Сьогодні не давали. Сагайда глибоко задумується.

– Так от знай, Шовкун, – каже він, позіхнувши, – твоя Килина взяла собі приймака. Міліціонера!

Сагайда уважно стежить, яке враження справлять його слова на ординарця. Завжди після такого жорстокого жарту літній боець починає блимати, як дитина, очі його заволікаються м'якою туманною вологою. І весь він також м'якне, тане, ніяково посміхаючись.

– Що ви, товаришу гвардії лейтенант... Не може цього бути... У нас і міліції нема поблизу. Вона вся в Гайсині. Сагайда думає.

– Однаково, зв'язалася з бригадиром, – каже він. – Бригадир привіз їй соломи, а вона йому за це...

– Годі тобі, – спиняє, морщачись, Брянський. Сідають істи. Шовкун стоїть біля дверей, і здається, що його зовсім нема в землянці. Взагалі, він має дивну

властивість – зникати при очах, ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважати. Але досить, здається. Брянському хоч уві сні окликнути його, як Шовкун одразу тихо відгукнеться: «Я вас слухаю».

Сагайда їсть, голосно жвакаючи. Після їжі йому хочеться закурити. Але він знає, що в усього батальйону в ці дні пухнуть вуха без тютюну.

- Ти не куриш? – питає він Черниша.

- Ні.

- І не п'єш?

- Ні.

- І дівчат не цілуєш?

Черниш червоніє.

А Сагайда вже починає нарікати на Романію. Злиденна нещасна країна! Хати без димарів, бо на димар Антонеску накладає податок. Тютюн не сій, бо це державна монополія. Всі наші недокурки визбирали по дорогах, а кажуть – Європа.

Брянський теж потерпає без курива, але стоїчно зносить свої муки. Шовкун легким рухом зібрав посуд, перемив, перетер, і хоча сам він обертався повільно, проте робота в його руках якось ішла сама собою, швидко й до ладу.

Уже він все зробив і знову стояв вільний та, переступаючи з ноги на ногу, несміливо поглядав на старшого лейтенанта, якого, видно, обожнював.

- Да, обкурились, – скаржиться, нарешті, і Брянський. – Хоч би раз оце потягти.

- Товаришу гвардії старший лейтенант, – зрадівши, обзивається Шовкун своїм ласкавим, проникливим голосом. – Я трошки маю... У конверті прислала...

- Килина? – кричить Сагайда. – Та чого ж ти мовчиш? Давай мерщій! Закурили.

- Шовкун! – гукає Сагайда, пожадливо зтягуючись. – Хіба це тютюн? Це якась мерзота!

- То я трохи буркуну підмішав, – виправдується Шовкун. – Наші хлопці всі буркун курять. Він пахучий. А румуни багато його розвели на своїх полях.

- Нудьга, – каже через деякий час Сагайда. – Ненавиджу оці оборони. Копай і копай без кінця. Святе діло наступ. Я тільки тоді й відчуваю, що живу, коли наступаємо. Черниш!

- В чім річ?

- Дай мені адресу якої-небудь учительки або агрономші.

Черниш дивується.

- Для чого?

- Напишу їй листа. Виллю душу.

Це в Сагайди манія. Він пише багато, куди попало і кому попало, з єдиною метою – одержати фотографію. Якщо ж він досягає свого, то кілька днів ходить, розмахуючи карткою, показує кожному свою дівчину, якої ніколи не бачив і, напевне, ніколи не побачить.

- Але я знаю, – раптом додає він, хмурніючи, – це вона не свою вислала.

- Чому не свою?

- Бо сама вона – ряба!

- Ти ж її не бачив.

- Все одно – ряба!!

Тоді його не чіпайте. Він сердито заховає фото у свій гаман і надовго замовкне.

Чернишеві все це здається легковажним блюзнірством.

- Я не розумію, - каже він, - як можна писати людині, якої зовсім не знаєш?

- А що ж мені, по-твоєму, робити? - кричить Сагайда. - Скажи, що мені робити? Добре, що в тебе є там якась узбечка, якась там селям-алейкум, що жде тебе, збираючи бавовну і співаючи «Темную ніч».

- Кожного хтось жде.

- Кожного! Мене ніякий чорт не жде.

- А дома?

На обличчі Сагайди появляється злісна гримаса, а губи починають дрібно тремтіти.

- Мій дім, брате... вітер розвіяв! І він розповідає свою історію, давно вже відому всьому полкові.

- Ти ж, мабуть, не знаєш, що наша дивізія носить ім'я мого рідного міста, - з гонором каже Сагайда. - Не знаєш? Так уяви: це мое рідне місто, і мені ж самому випало його визволяти. Це вже скоро рік вийде, еге ж. Брянський?

- Через три тижні - якраз рік, - подумавши, каже комроти.

- Надвечір зав'язався бій, - з цього завжди починає Сагайда свою історію, - а опівночі ми вже вступили і в місто. Німці за Дніпро драпали. Зайшли ми - все тріщить, горить, валиться. Відпросився я тої ночі в Брянського... Краще б ти мене був не пустив тоді, Юрко!.. Іду містом, наших бійців мало, цивільних - зовсім нікого, аж моторошно. А вулиця вся горить... І впізнаю її, і впізнати не можу: і рідна вона мені, і вже якась чужа, страшна. Я ніколи не бачив такої моторошної червоної ночі!.. Звернув до заводу проходжу в ворота, де тисячі разів проходив. Порожні обгорілі коробки будівель, над цехами звисає погнута арматура, а внизу під нею висять авіабомби, як чорні смалені свині. Не встигли їх підірвати... ті. Кінотеатр у парку догорає, кожне дерево освітлене, кожну гілку видно. А там же я колись... і сидів, і обіймав, і пригортав... Чортма! Чортма нічого! Свіжі смердючі

вирви та якийсь дріт під ногами плутається!.. Приходжу на околицю, на місці нашого будинку – кучугура цегли та попелу, та й усе то було мое щастя, брате! Попощував, поки таки знайшов в одному льоху знайомих сусідок – позгиналися, трясуться, впізнати мене не можуть. Довго переконував їх, що я справді Володька Сагайдин, той, від якого всі паркани колись тріщали. «Як ти змужнів!»[4 - Тобто постарів.]. «Як ти змінився!» – «Де мої?» – питаю. Батько, кажуть, ще зимою сорок першого пішов десь на село з тачкою по хліб та й не вернувся. Чи десь умер, чи снігами в дорозі замело. А сестру в Німеччину вивезли. Писала, кажуть, із Гамбурга, ще як була там на біржі. «А де ж, питаю... Муся?» Була така сусідка, лаборанткою працювала у нас на заводі. «Еге, кажуть, Муся... Муся... За коменданта вийшла!» – «Як вийшла?» – «Та так... Чи з охоти, чи з принуки, а вийшла і виїхала з ним...»

Деякий час усі сиділи задумавшись. Потім Сагайда враз стріпнув головою, одкинув чуба назад.

– Гаразд. За все поквитаємось. За все, за все! Ще заплачеш ти, Німеччино, кривавими сльозами. Все тут перетопчемо!

– Ми не дикі коні, щоб усе топтати, – з несподіваною різкістю відрубав Брянський. – Не такими нас ждуть.

– Знаю, знаю, ти одразу почнеш підводити базу, – відмахнувся нервово Сагайда. – Не бавитись же ми прийшли сюди!.. Скажи, Шовкун?

Шовкун саме чистив у кутку автомат, видно, не второпав, про що йшла мова.

– Скажи, правду я говорю?

Боець боявся Сагайди, як напасті, і тому, глянувши спочатку на Брянського, чи той не сердиться, нарешті згодився:

– Аякже, слухаюсь.

Проте ця слухняність не заважала дотепному Шовкунові увечері від душі кепкувати з Сагайди в колі найближчих своїх земляків.

Вечори в роті, якщо вона не йшла рити траншеї або тягати шпали для перекрить, перетворювались на справжні духовні бенкети, на якісь чарівні плавання з завмиранням серця по океанах далекого, мирного, інтимного.

Повний місяць у небі, сторожка тиша на землі... В ці місячні вечори бійці вилазять із своїх нір і збираються в траві за брустверами ходів сполучень. З тилу до самої вогневої підходить степ, бійці лежать біля нього, як на березі великого пахучого моря. Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тихіші.

– Хто буде ці жита жати? – чути задумливий голос. – Мабуть, осиплються і зогниють на пні.

– Там не стільки хлібів, скільки меж та бур'янів.

– Тут комбайном і робити ніяк.

– Що ж у них і родитиме, як не кукуль, коли сівозміни нема. Я бачив – на кукурудзі знову кукурудзу садять. Сяк-так мамалига росте.

– Не обробляють землю, а тільки мучать.

– А казали: культура!

– Культура: закони бубном вибивають. Ходить кала-тайло по селу, б'є в бубон і вигукує нові які-небудь укази. А баби посхиляються на тини та й слухають.

– Вивісив би на стіні та й, будь ласка: хай собі читають...

– Начитають! Темнота у них по селах... І шкіл мало, і лікнепів нема...

– Темні-темні, а от по своїх Бібулештах не б'ють.

- Значить, у них там командир батареї земляк, і йому шкода свого села.
- Вигадай. То вони бояться нас дратувати. Спокійно, розважливо тече розмова.
- Дивись, Іване, – каже один, лежачи на животі і погладжуючи шкарубкою долонею травинку, освітлену місяцем. – Дивись, і тут росте спориш! Зовсім такий, як і в нас.
- Земля скрізь під нами одна.
- І сонце над нами однаково світить...
- Ходив я сьогодні, братці, по обід через траншеї першого батальйону. Ой леле! Там ціле підземне місто спорудили. Якби не указки, заблудився б, як у лісі. Одна стрілка в ту роту, друга в ту. Та – на БеО, а та – в ленкімнату.
- Добре, що є указки.
- Що воно значить оте наше «ел»?
- Може, Ленін?
- Попав. То прізвище нашого генерала, командира дивізії.
- А як же його?
- Скажуть...
- А коли хто питає?
- Скажеш – людина, та й усе. Людина теж на «ел» починається...
- Недавно румунешти на наше БеО наступали. Але там молодці, не розгубились: пустили в самі траншеї, а потім перебили майже всіх саперними лопатками.

- Буває, чого ж... Братова приймила приймака, а він без ночі не тутешній, пожив три дні, та й шукай вітра в полі...

- А чули, що розвідники гомонять? Буцімто скоро підемо наступати.

- Як ходив я вчора з старшиною на склад, то добре все собі окмітував. Ой, скільки там гармат за горою, - не годен перерахувати! А хлопці все такі буцматі та, видно, бувалі. Вже кажуть, ті їхні доти всі в нас на картах зазначені. І кожен має свій номер і навіть кличку.

- І кличку? То вже брешуть.

- І вже пристріляний кожен дот. Як почнуть артпідготовку - кожна батарея знає, по якому їй ціляти. Та по тому, а та по тому, гатитиме йому в лоба, аж поки-він і не лусне!

- Снаряди їх не беруть. Сюди Малиновський тисячу літаків пустить. Щоб на кожен дот і літак.

- Кажуть, нібито ці доти тягнуться від самих Карпат аж до Чорного моря. Всуціль, як ота лінія Маннергейма.

- Це ім німецькі інженери набудували.

- Падлюки! У мене хату пустили з димом.

- А я замурував був у хижі дочку від Германії, то в управі так шмагали, що - вірите? - шкура на мені полопалася.

- Признався?

- Дзуськи!

- А мого Василька не чути. Був у Рурі десь, а тепер і зовсім не чути. Розвезли, розмикали наших дітей по всьому світу. Всім вони гарні, доки молоді, та здорові, та цвітуть, якмак... Шукай тепер, а де шукати? Може, давно вже розбомбили союзники.

– Кому яка доля, братці!..

– Руки я, звісно, не хотів би збутися, бо то дуже кепсько – адже я тільки дві зими до школи ходив, одною головою важко було б жити. А без ноги, їй-право, не страшно.

– А як спати?

– Байдужки: жінка сама скидала б дерев'янку. При цьому хтось вкидає дотеп, всім стає весело, і бійці сміються довго, вволю і не хапаючись, ніби ідять.

Коло штабу батальйону стиха заграв акордеон, заспівав своїм приємним голосом загальний улюбленець Льоня Воиков, комсорг батальйону:

Как устал боец, дремлет война...

З командирської землянки мінроти вийшли офіцери і, про щось жваво розмовляючи, попрямували на музику.

– Файні хлопці, – зауважує один, дивлячись услід офіцерам.

– Замолоді тільки.

– Молоді, та ранні. Знаєш, скільки вже Брянський у цьому полку? Від його заснування. Шість раз поранений.

– Тож-то він і білий такий: видно, кров'ю зійшов на операціях.

– А Сагайди не влучиш: коли – добрий, а коли – як звір. Особливо не люблю, як він мерзить за те, що наркомівської норми не дають... Начебто я винен... Або ще про мою Килину всяке верзти почне...

– Що йому до твоєї Килини? Хай краще своєї пильнує...

– Зате в бою з ними буде надійно. Обстріляні, не підведуть.

– А цей новий, чорнявенький – не кавказець часом? Джеркотів сьогодні по-якомусь з Магомедовим.

– Який там кавказець: Черниш... З наших українських він, із тих, що на заслання їх при цареві гнали. Батько його нібито революційним студентом був...

– Такий поштивий і бійців називає на «ви».

– Це попервах: потім тикатиме.

– Як він спитав на політзанятті, хто скурив газету, я хотів збрехати, що не бачив, але не міг. Якось тобі наче всередину дивиться.

– А моя пише: хліба стоять, як сонце. Ввійдеш – і з головою пірнаєш... Ніколи, каже, Грицю, не забуду я часи нашого щасливого прожитку, літа наші молодії. Як вийду, каже, надвечір за ворота з сином на руках, стану, а теплий вітер віє з півдня, то й здається мені, що то вітер із самої Романії, від тебе, Грицю!..

VII

Щодня рота займалась бойовою і політичною підготовкою за планом, складеним Брянським. Командир роти не допускав найменших відхилень – так, ніби рота стояла десь у мирних таборах, а не на передових позиціях, під ворожою висотою, серед цього гарячого південного степу. Політнавчання з бійцями Брянський провадив завжди сам.

– Я вестиму роту в бій, – говорив він, – і я зацікавлений більше за всіх у тому, щоб вона була вихована як слід, згуртована й дружна, щоб не підвела ні себе, ні мене.

Від того як я її виховаю, залежить не тільки те, як вона виконає свій бойовий обов'язок. Зрештою, від цього залежить і моє власне життя. Я мушу виховати її так, щоб у всяких обставинах міг цілком покластись на неї і вірити їй, як собі.

Сьогодні в роті бурхливий день. Парторг батальйону приніс, екстрений випуск листівок про подвиг Самійла Поліщука, який у бою під Яссами знищив власноручно шість ворожих танків. По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Поліщукові звання Героя Радянського Союзу. Слава про невідомого досі нікому рядового бійця стрілецької роти за кілька днів облетіла весь 2-й Український фронт.

У підрозділі Брянського на цю подію відгукнулися особливо жваво: Поліщук був земляком багатьох бійців роти. Це був не якийсь казковий, маловірогідний богатир, а близька їхньому розумінню людина, звичайний вінницький колгоспник-тракторист, що прийшов на фронт, як і багато бійців роти Брянського, з останнім поповненням. Ще недавно Поліщукові, як і їм, жінка, мабуть, приносила в запасний полк пироги й самогон у простій селянській торбі.

Командир третьої обслуги Денис Блаженко, високий кряжистий мовчун, з завжди насупленими чорними бровами, заявив раптом, що він знає Поліщука особисто, бо ще задовго до війни вчився разом з ним на курсах трактористів у Ямполі. Це ще збільшило загальне збудження.

– Який же він собою? Силач? Борець? Шибайголова?

– Звичайнісінький собі чоловік, – відповідав Блаженко, хмурачись, – такий, як би й я. Сумирний був і не забіяка.

– Справа ж не в тому, силач він там чи ні, – терпляче пояснював Брянський зміст подвигу. – Головне, що він не розгубився в рішучу хвилину. Часи танкобоязні, видно, таки справді минули. В чому тут річ? Все дуже просто, товариші: танки йдуть, а Поліщук чекає. Танки його не бачать, а він їх бачить. Вони зверху, а він у траншеї. В таких умовах людина далеко сильніша за танк! Тільки не розгубися: бий і пали!

І вже бійцям уявлялися спалені сонцем солонцюваті поля під Яссами, гарячі задушливі траншеї в повний профіль і ворожі гуркотливі танки, що сунуться на них, як сліпі, незграбні потвори. Ревуть, насуваються все ближче, пашать пекельним смородом газів... А вінницький тракторист стоїть по плечі в сухій, надійній землі і, затиснувши пляшку КС у руці, чекає, чекає... Чекає, бо не хоче, щоб ці сліпі потвори перейшли через нього і знову поповзли з пекельним гаркотом на Україну, сіючи всюди горе і смерть. Бий і пали!

Бійці думають.

– Кожен з вас теж це міг би, – каже Брянський. – Хіба ні?

– Я зміг би, – сердито буркає Блаженко, блимаючи на Брянського своїми яструбиними очима.

До самого вечора в ячейках не змовкають розмови бійців про подвиг земляка. Оце вам і Поліщук. Шість танків підбив, а сам зостався живий. Тільки, кажуть, як вернувся після бою в окоп, то... жаби злякався! Так злякався, що з окопу вискочив! Отаке буває...

Розпалені погляди бійців раз по раз зупиняються на ворожій мовчазній висоті, переносяться далі від неї – вліво, де лягли до самого моря залиті сонцем простори чужої країни, таємничі, закуті в залізобетон.

Брянський бачив, що сьогодні бійці з більшим нетерпінням, ніж будь-коли, чекали бою. Його радував цей дух, як жива чудесна музика, викликана в інструменті ним же самим.

– Вже скоро, скоро загримить грім, товариші, – говорив Брянський, походжаючи по вогневій і задумливо помахуючи листівкою. – Скоро, скоро вдарять блискавиці під цим чужим небом...

– А я... зможу, – раптом каже Денис Блаженко, дивлячись на висоту, як мисливець на тигра.

VIII

Черниш лежав у траві на краю насипу, розглядаючи ледь помітні, замасковані по підгір'ю доти. Мовчазні наче покинуті людьми... Що там робиться в тих загадкових бетонованих черевах? Що роблять там гарнізони, що планують, що готують? І де та стежка на нагрітій сонцем висоті, якою йому рано чи пізно доведеться бігти, згинаючись під кулями, і де те місце, де, може... доведеться впасти!

Рейки на насипу поржавіли за літо. Давно тут не ходять поїзди, а семафор вдалині на заході стоїть весь час, день і ніч, відкритий. Черниш звертає свій погляд на нього. Хто відкрив його? І коли? І в які краї він манить?

- Товаришу гвардії молодший лейтенант! - покликали

Черниша десь знизу, з-під насипу. Обернувшись, він побачив бійця свого взводу Гая, високого, сумирного юнака. Недавно його приймали в комсомол, і Черниці не забув, як Гай розповідав, що його брата стратили окупанти, - Вас кличуть командир роти, - посміхаючись, передав Гай, задерши голову в маленькій вицвілій пілотці, що кумедно сиділа на самім його тім'ї. - Уже повернувся? - Черниш знав, що Брянський у полку на партзборах.

- Уже. Черниш скочив униз, швидко обсмикнувся.

Гай був чимось наче збентежений.

«Наступ! - було перше, що подумав Черниш, глянувши на хлопця. - Значить, наступ!»

Коли вони йшли на вогневу. Гай щораз оглядався на офіцера, мовби хотів щось сказати і не зважувався, і лише дивно все якось посміхався, мружачись при цьому так, наче збирався чхнути. Видно було, що на серці йому щось муляє.

- Страшнувате? - запитав Черниш.

- Ні, - боець покрутив головою. - Якось тільки... Всіх ніби хочеться приголубити...

Він оглянувся, чи не сміється Черниш.

- Це вам просто... боязко, - повторив Черниш.

- Е, не кажіть, - впевнено відповів Гай. - Мені не боязко. Мені зовсім не боязко. Я, товаришу командир, відважний.

Він знову оглянувся, чи не сміється офіцер. Черниш не сміявся.

– Повірте моему слову, я на повнім ході стрибав з поїзда, а деякі боялись. Останній раз – аж за Варшавою. Я тоді собі ногу з'вихнув, так поляки мене возиком везли від села до села, з рук до рук передавали до самої України. Бо вони також ненавидять окупантів... Я вас, товаришу командир, хочу про одне діло просити... Так, на всякий випадок... Адреса ось...

Гай квапливо розстебнув гімнастюрку і дістав з кишені, пришитої зсередини, маленький, складений учетверо папірець. Озирнувшись, подав його Чернишеві з таким виглядом, наче довіряв йому якусь важливу таємницю.

– Коли... Коли що трапиться, – одпишіть їй, будь ласка... Більш нема нікого.

Літери на папері порозпливались від поту. Стежачи, як офіцер читає адресу, Гай ще більше примружився і говорив далі, з своєю соромливою делікатністю, якою взагалі вражали Черниша його селюки-бійці.

– Напишіть, будьте ласкаві, їй... Щоб складно... Щоб жалібно... Хай поплаче... – І додав майже сердито: – Не бійсь, не вмре!

Чернишеві хотілося підбадьорити хлопця, але він не знав, як це робиться в таких випадках.

– Не турбуйтеся, – тільки й сказав він. – Все буде добре.

– А я й не турбуюсь, – засміявся боець дивно, як раніш. – Чого мені турбуватись? Я не зрадник і не злодій, поганого я нічого не вчинив. За святе діло й умерти легко... Коли мого брата й інших партизанів привезли з лісу пов'язаних і під'їхала безтарка вже під саму шибеницю, щоб їх вішати, то баби всі заголосили, ой як заголосили! А він поглянув навколо і каже: «Жалко покидати тебе, рідне Полісся, і тебе, високе ясне сонце!.. Але я ні в чому не каюсь!» Хурман-поліцай ударив тут по конях і висмикнув з-під нього безтарку... «Ні в чому не каюсь, – повторив у задумі Гай. – Нема в чому каятись».

«Славний хлопець, – рушаючи, подумав про бійця Черниш. – Життя в нього, як струмок, чисте».

На вогневій кипіла робота. Брянський сам керував підготовкою, віддавав короткі накази обслугам, походжаючи по брустверу в зелених легких чобітках, пошитих з плащ-палатки.

Маскувальні сітки з мінометів уже було знято. Бійці носили ящики з мінами, розпаковували гранати й ділилися ними, запасались патронами. Всі були збуджені й хапливі.

Глянувши на Брянського, Черниш остаточно переконався, що сьогодні буде щось особливе. Брянський був якийсь урочистий, інакший, ніж завжди. Застебнутий на всі гудзики, туго підтягнутий, чистий, він стояв на бруствері, справді, мов соняшник у цвіту.

Пильно подивившись на Черниша своїми голубими, як дим, очима. Брянський промовив:

– Знаєш? Сьогодні, нарешті, робота. І повторив:

– Велика робота, друже!

«Він мене так розглядає, неначе приміряє, яким я буду в бою», – подумав Черниш і сказав:

– Чудово!

– Я зараз іду на НП. Ви залишаєтеся з Сагайдою. – Він узяв Черниша під руку і, знизивши голос, говорив йому ніби щось дуже інтимне:

– Знаєш, тут можливі різні ситуації, це ж перший бій для багатьох моїх орлів. Може статись, наприклад, що я вимагаю «огонь», а противник саме обстрілює, кладе снаряд за снарядом... Хтось, може, і розгубиться, і в бліндаж нирне, не витримає[5 - «Чи він не на мене натякає?» – подумав Черниш.]... То з таким дій рішуче, блискавично. Ніяких відхилень. Крім того, уважно дивись, щоб наводчики. заметушившись, не перебріхували. Щоразу сам перевіряй установки. А взагалі я певен, що все буде добре: дивись, народ у нас, як на підбір. Кожен старається, «самовари» надраїли – аж горять.

І Брянський гукнув:

– Бінокль!

Ординарець козирнув у нього за спиною:

– Єсть, бінокль! Потім Брянський покликав Сагайду, і той підбіг, гупаючи важкими чобітьми. Він теж сьогодні був увесь чепурний, святковий, тугий і відрапортував урочисто, по всій формі:

– Товаришу гвардії старший лейтенант, з вашого наказу гвардії лейтенант...

– Лишаешся за мене, – не дав йому кінчити Брянський.

– Єсть, за вас!

– Концерт починається через п'ятдесят хвилин. Він взяв у ординарця бінокль і повісив собі на груди. Подав руку Сагайді, і вони, за давнім своїм звичаєм, перед небезпечним боем обнялися – рвучко і ніби аж сердито. Прощаючись з бійцями, які, збившись навколо свого командира, всіляко зичили йому щастя. Брянський заспокоював їх:

– За мене не турбуйтеся, товариші: я знаю, що зі мною нічого особливого не трапиться.

– Але ж може зачепити...

– Зачепити? Зачепити, звичайно, може, і взагалі... може. Але хіба смерть це найстрашніше? Є, товариші, речі страшніші за смерть: ганьба. Ганьба перед Батьківщиною. Товариші, цього бійтеся більше, ніж смерті. У кожного з нас є дома або мати, або дружина, або діти, або наречена. Вони дивляться на нас звідти, з-за Пруту. То дивиться на нас їхніми очима сама наша Батьківщина, що доручила нам відстояти її честь і незалежність. Ви знаєте, якими вона хоче нас бачити?

– Знаємо! – відповіли хором бійці.

– Добре. Я надіюсь!

Брянський стрибнув у глибоку траншею, що вела до стрілецьких рот. За ним посунувся з бруствера Шовкун з автоматом, флягою води і плащ-палаткою для свого командира.

Уже все було готове. Обслуги стали на свої місця і завмерли в напруженому чеканні. Здавалось, має бути затемнення сонця. Командири востаннє перевіряють міномети. Жодного пострілу. Жодного вибуху. Черниш нетерпляче поглядає на годинник. Бійці зосереджені, серйозні, як люди, що раптом відчували на собі величезну відповідальність. Від цього вони ніби виростили в своїх власних очах і одразу якимось, внутрішньо зімкнувшись, затверділи, загострилися у напрузі. Черниш оглядається і не бачить уже тих знайомих, то благодущних, то лукаво усміхнених, облич, які він звик бачити у своєму взводі. Кожен стоїть замислений, зібраний, мов перед смертельно небезпечним стрибком.

Велика, грізна тиша висить над степом, над залитою сонцем висотою.

І раптом, немов десь здалеку, чути неслуханно прекрасну музику, наче все небо відразу перетворилось у грандіозний блакитний орган і заграло.

– «Катюша»!!!

Зашелестіло все небо, незримі хвилі потужних шумів понеслися над головою, загойдались: шов-шов-шов... Заблискало по висоті, загриміло, завалувало димом. І гора ревнула: почалось... Мовби інженер увімкнув десь струм, і складний величезний агрегат війни почав працювати – рівно й ритмічно.

Телефоніст у землянці припав до трубки, затуливши друге вухо, щоб чути, що передає Брянський з НП. Земля щораз відвалювалася зі стелі, падала на столик і телефоністові на голову. Телефоніст не струшував її. Він нічого не чув, крім команд.

...Сагайда вже захрип, віддаючи команди. До краю збуджений, він стояв біля входу в землянку з блокнотом в руці, мокрий від поту. Черниш, повторюючи команди на вогневій, кричав щосили, але обслуги, хоч були поряд, ледве чули його за суцільним гуркотом. Труби мінометів уже розпеклись так, що не можна було торкнутись рукою. Земля гула, тріскалася то в тому, то в іншому місці, і з

неї виривалися грім і племінь, змішані з чадом. Гази сповнили повітря, і гірко було дихати. А Черниш передавав і передавав короткі цифри, які йому хотілось би співати.

Стрункими пружними клинцями пішла авіація, розгортаючись над дотами. У цей момент Черниш більше, ніж будь-коли, був гордий з того, що він є сином такої могутньої держави. Пишався, що уральський метал рве, стрясає перед ним ворожі укріплення, що снаряди гвардійських мінометів летять і летять десь із-за його спини, розтинаючи широкими вогнистими смугами небо. Нікому не зупинити блискавиць, нічим не відвернути оті високі, летючі, вогнисто-червоні траси «катюш»! Мчать поспіль, нестримно, навально посилають народам Європи червоних своїх буревісників: визволення близьке!

Пострілів не було, було єдине гоготання землі і неба, серед якого виокремлювались тільки вибухи авіабомб, наче з гуркотом обвалювались височенні фортеці. В голові безперервно гуло, дзвеніло, як після міцного, але не болючого удару. Черниш не міг стримати себе, щоб раз у раз не виглядати за насип. Висоти не було. Вона зникла, від вершини і до самої підшви перетворилась на вируючу клубливу туманність.

Раптом небо пронизливо засвистіло. Свист з неймовірною швидкістю наближався, летів, як здавалось Чернишеві, прямо на нього. Але йому було зовсім не страшно. Взагалі, все, що робилося навкруги в цьому гримучому хаосі, його не лякало і сприймалося ним досі скоріше не як війна, а як стихійне якесь явище, як, приміром, землетрус чи смерч в азіатських пустинях.

Те, що свистіло вгорі, з розгону шугнуло в ґрунт, сухо грякнуло, і гаряча суха хвиля газів забила Чернишеві дихання, кинула геть, і він незчувся сам, як опинився в траншеї, приглушений ударом, поставлений майже навкарячки. Як це сталося? Він озирнувся, чи ніхто не сміється, але, навпаки, почув чийсь стривожений голос:

– Не поранило?

Чи не поранило? Хіба його могло б поранити? Отак просто?.. Із скреготом полетіли гнуті рейки, знову гряк, знову гірко, нічим дихнути. І все-таки він весь час машинально чув те, що йому було треба. І коли третій міномет раптом замовк, вухо Черниша одразу вловило це. Він кинувся в третю ячейку.

Заряджаючий Роман Блаженно, літній уже боець, стояв на одному коліні біля міномета на глинистій землі, а його молодший брат, Денис, командир обслуги легко і вміло стягував з нього сорочку. У Романа було красиве тіло, розвинуте, біле, м'язисте, значно молодше за ного порізане глибокими зморшками обличчя. Тільки шию по комір вкривав густий, аж темний загар, який зараз особливо впадав у вічі, відтінений білістю всього тіла, рівний, як кайма. Видно, багато спеки перенесла ця жилава шия! Уламок снаряда, розітнувши бійцеві руку вище ліктя утворив дві рвані губи, і з них, як із джерела, біла ясна кров, стікаючи по ліктю на землю. Блаженко, моргаючи довгими вусами, розгублено дивився на свою кров.

– Кістка ціла, – заспокоїв його Денис, перев'язуючи

– Болить? – спитав Черниш.

– Ні, не болить, – відповів поранений. – Тільки крові шкода. Бач, скільки задаремно дзюрить! Денисе, хутчій! – підгонив він молодшого брата. Хоча Денис був уже гвардії ефрейтор і цінився серед командирів вище, ніж Роман, проте між ними ще жили стосунки сімейної ієрархії, і Денис мовчазно корився старшому братові, як батькові.

– Швидше, і в санвзвод! – наказав Черниш, якому стало раптом не по собі. Він відчував, що і його може поранити або вбити. Згадка про санвзвод вкрай збентежила обох Блаженків.

– Товаришу командир... Товаришу командир, – заговорили вони разом.

– Дуже вас прошу, – благав поранений, – не женіть мене звідси в санвзвод... І лейтенантові Сагайді зараз не кажіть...

Черниш нічого не розумів.

– Чому?

– Воно тут заживе... Загоїться. Присохне... Я все буду робити, як і всі... Чи на пост, чи й стріляти...

– Але ж там швидше вилікують?!

– Ой, не треба, товаришу командир!.. Дуже вас прошу, не одправляйте! – На загорілому зморшкуватому обличчі Блаженна з'явився справжній страх. Вуса його жалібно обвисли. – Тут ось мій брат... Він у колгоспі ветсанітаром був...

– Я сам його вилікую, – твердо підтримав Денис брата.

– Тут усі наші... А там вилікують і кудись зашлють... Сюди не попаду.

– А якщо зараження?

– Не буде, – запевнив Денис. – У мене є всякі медикаменти і коріння.

– Дивіться.

Черниш поставив заряджаючим іншого бійця, а Блаженкові наказав іти в бліндаж. Боець розчулено хлипнув:

– Спасибі... Щастя вам, товаришу командир. Цей Блаженко мав дуже м'яке і чуле серце.

ІХ

Час артилерійської підготовки кінчився, і пекельний гуркіт поволі стихав, влягався, як влягається море, розбурхане штормом. Тепер, коли били вже тільки окремі батареї та міномети, всі почули глухий, рівномірний, безперервний гул далеко на лівому фланзі. Бійці вслухалися, як зачаровані.

– На Яссах!

– Значить, по всьому фронту!

Було радісно, що гуде по всьому фронту.

Дим, над висотою поступово розходився, і крізь руді хмари почали знову випливати окремі шматки висоти. Вся вона була переорана, перерита за годину. Дивним було, що вона ще існувала. Більше того, і доти стояли ще на своїх місцях, тільки зовсім були тепер оголені, землю з них розметало на всі боки, і вони білили по схилах, як величезні, неймовірних розмірів черепи. Батареї без угаву молотили по них, осліплюючи і оглушуючи методичним вогнем гарнізони, що божеволіли в тих залізобетонних черепах.

Раптом із землянки вискочив Маковейчик, молодий лобатий телефоніст, без пілотки, з землею на плечах, і дзвінко – скільки мав духу – оголосив:

– Піхота піднялась!

І знову зник у своїй печері.

– Піхота піднялась! – пронеслось, як блискавка, від бійця до бійця, і вже й за горбом, в артилеристів, було чути цю новину:

– Піднялась!

– Рушила! Пішла!

Як прояв найвищих спільних сподівань, ця магічна звістка одразу облетіла весь фронт, штаби і батареї і докотилась до тилів. Піхота встала! Якби там були оркестри, вони б зустріли цю звістку урочистим маршем.

Черниш з завмиранням серця бачив крізь дим, як на схилах висоти з'явилися перші сірі цятки. Маленькі, ледве помітні, вони прикували погляди всіх. Вони щоразу ховалися в диму вибухів, зникали, здавалось, навіки, але хмари розпливались, і сірі цятки знову жили, ворушились по схилах, як комахи після дощу. За тими рухливими сірими цятками, за тією комашнею і стежили, не зводячи очей, усі – від бійця-артилериста до генерала. Бо долю операції, успіх чи неуспіх її, могла вирішити, зрештою, тільки вона, матінка піхота!

Брянський з НП передавав наказ перейти під саму висоту. Сагайда, сяючий і патлатий, з'явився на бруствері і подав команду, яку він любив над усе в світі:

– Відбій! Міномети на в'юки!

Сагайда п'янів від цієї команди, бо це означало – вперед. Телефоніст з гордістю доповів у штаб:

– Я відключаюсь.

Ячейки спустіли за кілька хвилин. Важкі плити, двоногі лафети, труби вже були на спинах у бійців, що входили в траншею.

Стоячи збоку в ніші, Сагайда пропускав роту, оглядав, чи все взято. Приємно зараз було Сагайді дивитись на своїх людей. Ось попереду крокує розшарілий, з високо піднятою головою Черниш, поблискуючи великими ясними очима з-під чорних упертих брів. Він ступає з якоюсь особливою щасливою пружністю. Ось проходить високий Бузько, зігнувшись під вагою плити і весь час дивлячись під ноги, ніби хоче запам'ятати кожен свій крок на цій землі. Чимчикує Хома Хаецький, невтомний жартун, з пишними вусами, закрученими вгору, як два добрі баранячі роги. Юнак Гай, весь обвішаний металевими лотками з мінами, гримить ними, як рицар у зелених латах, і дивиться на Сагайду, на товаришів, на все, що діється, простодушно й довірливо. Проходять нерозлучні Блаженки, обидва темні, засмагли й хитрі. В молодшого – труба на плечі, приціл у руці, а в старшого... Старший праву руку ховає, а в лівій несе лотки.

– Блаженко! – окликає Сагайда старшого, а брати зупиняються обидва.

– Слухаю, товаришу лейтенант гвардії!

– Скільки я вас учив, що не лейтенант гвардії, а гвардії лейтенант!

– Вибачте, забув, товаришу... лейтенант гвардії!

– Дайте сюди лотки!

– Він у моїй обслузі, – втручається Денис. – Це з мого наказу.

– Дайте сюди лотки?

– Товаришу гвардії лейтенант, – наполягає на своєму Денис, – ви ж не можете через мою голову касувати мої накази. Наказ бойовий...

– Та ти статуту знаєш! – каже Сагайда і силоміць забирає лоток у Блаженка-старшого. – Чому не доповів, що брата поранено? Марш!

Роман розгублено кліпає очима то на Сагайду, то на Дениса. Але ж куди – «марш»?

– Марш... з братом!

Сагайда сам бере лотки і теж рушає, замикаючи роту. Траншея, вирита в повний профіль, спускається все нижче. Сагайді видно голови мало не всіх бійців, їхні засмагли жилаві шиї. Голови в такт ході похитуються, здіймаються й опускаються, ніби, відділившись від тулубів, плывуть по єдиному руслу, гойдаючись на хвилях. У деяких місцях траншея перекрита шпалами, і коли бійці входять у темний тунель, Хома Хаецький вигукує своїм співучим подільським говором:

– Ой патку мій, патку!.. Так, наче в пекло!

– А ти думав, у рай? – сміється котрийсь з бійців.

– Най його мамі, де тому буде край?

Вночі рота окопувалась уже на новій вогневій позиції, в глибокім яру під самою висотою. Про сон не могло бути й мови. Бій тривав. До вечора були взяті 14-й, 17-й і 18-й доти, деякі були блоковані, проте ще прострілювали майже всю місцевість, яку нашим вдалося захопити. Мінометна заривалась у землю. Важко дихаючи, працювали бійці, скреготіли в темноті кайла, викрешуючи іскри, коли траплявся кам'янистий пласт.

З настанням ночі ринули до висоти підводи, навантажені боеприпасами. Зацокотіла дорога, забита ще з дня потрощеними возами і роздертими кіньми. Обминаючи їх, підводи гуркотіли і гуркотіли в темряві. На повнім галопі підскакуючи до висоти і з ходу розвертаючись, вони звалювали в купу набиті мінами ящики і знову гнали по новий вантаж. Біля підосви висоти створилася

ціла гора боеприпасів. Брянський послав майже половину роти носити звідти міни на вогневу.

Як темний караван тіней, брели в темряві бійці з ящиками на плечах, щоразу падаючи, коли поблизу снаряд впивався у твердий ґрунт. Хаецький, маючи напрочуд тонкий слух, завжди перший ловив наростаючий свист снаряда, або шавкотіння важкої міни.

– Летить! – вигукував він, а сам уже падав, припадав до землі, як осінній лист. – Патку мін, патку! Спина йому збігалася брижами. Чомусь був певний, що мина обов'язково вгвинтиться йому в поперек, як свердел. Не в ногу, не в руку, а саме в поперек. Там під сорочкою аж холодок ходив, а Хома гріб руками землю і, обламуючи нігті, шепотів:

– Пронеси!

Трахкало десь збоку. Над головою хурчали осколки опадали, гупаючи, мов груші. Тоді Хаецький перший енергійно підводив голову, випнувши вуса вперед. – Онде-го впало! – повідомляв він, неначе інші цього не бачили. – Най його крах візьме!

– Піднімайсь! – командував Черниш, який вів бійців. Вони мовчки висаджували вантаж на плечі один одному і, горблячись під важкою ношею, рушали далі.

– Всі йдуть?

– А то.

Це вже був їхній четвертий рейс у цю ніч.

– Покурити б, – сказав хтось, ідучи за Чернишем. Напередодні наетупу бійці одержали тютюн.

Поблизу, врізаючись у висоту, пролягала якась порожня траншея, і Черниш дозволив зупинитись у ній на перекур.

Вже було за північ. Бійці, склавши ящики понад бруствером, щоб потім легше було висаджувати на плечі, присіли в траншеї. Враження бою і тяжка нічна

робота втомили їх. Але коротка передишка, безпечні стіни траншеї швидко повернули бійцям втрачену жвавість. Кожен полегшено відчув себе під надійним захистом землі. Заясніли на дні рову зірки цигарок, розв'язались язики, почувлися жарти. «Як, зрештою, небагато треба людині, – мимоволі подумав Черниш, – щоб вона відчула себе задоволеною, втішилась, засміялась».

– У нас був румунський комендант, по-їхньому – претор, – чувся в темряві співучий веселий голос Хоми Хаецького. – То я до нього день при дню ходив, аби він повернув мені корову, а він теж виявився впертим: день при дню мене шмагав.

А ти все-таки ходив?

А я ходив, бодай йому й кісточки дрібненько рознесло.

– І повернув?

– В обидві руки... За налігач і повів десь у свій Букарешт.

– Ласій, видно, був до молока та сметанки!..

– Ниньки при Дунаї де-небудь твоя корівчина пасеться...

– Впізнаю – відберу.

– Втікаючи, вони співали: «Антонеску дав наказ— всіх румунів на Кавказ. А румуна не дурной – на каруцу і домой».

– Заспівали, як припекло на Україні.

– Бач, чого тут набудував: спроста не вгризеш.

– Припече, то й звідси геть вивтікають.

– А швидше несло б їх з димом та з чадом. Черниці встає.

– Кінчай курити!

Внизу простелилася сиза прохолода ночі. Подекуди в полі схоплюються червоні спалахи вибухів. По висоті над бойовими порядками піхоти звисають ракети і в'януть, падаючи, як зітнуте сліпуче волоття. А за горою все небо ятриться. Палає румунський тил, палає вся Романія, тривожно і загадково.

– Тю, бодай ти щезло! – вигукнув раптом Гай, задкуючи від бруствера. Черниш, що саме проходив мимо, здивовано зупинився.

– Що таке, товаришу Гай?

– Рука! Чиясь рука...

Беручи ящик. Гай мацнув по брустверу і наткнувся на неї. Черниш нахилився і справді побачив у темряві скарлючену руку, що звисала в самий окоп, перегороджуючи дорогу. З почуттям брідливості, в якому не хотів сам собі признатися, Черниш узяв її, холодну, вже задубілу, і одкинув знову на бруствер, щоб пройти. А на долоні в нього ніби лишилося щось липке. Ідучи, він весь час відтирав долоню землею. Проте йому ще кілька днів після того, коли брався їсти, здавалося, що від руки тхне, і його нудило.

Вони наближались до залятого місця – відкритої галявинки при вході до яру. Вся галявина ще й досі прострілювалася противником з кулеметів, і Черниш, скомандувавши бійцям лягти, ліг і сам. Тут можна було пробиратись тільки поповзом.

Черниш повз по зритій землі, яка вся смерділа газами й трупами. Кулі гидко дзвеніли весь час, то пролітаючи над головою, то цмокаючись поруч у щось м'яке, як у тісто. Трупи щораз загороджували йому путь. А позаду з важким сопінням плазували один за одним бійці, тягнучи ящики за собою.

Іноді Чернишеві здавалося, що це не ніч, а білий день і що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці. Тоді він на мить ховав голову за якогось убитого і, причаївшись, ждав товаришів. А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі.

Раптом позад нього хтось закричав страшним нелюдським криком, моторошним серед цієї тьми, де навіть розмовляти було дозволено тільки пошепки.

– Хлопці!.. Братики! Браточки!

Чернишеві зробилося страшно. Хто так може кричати? Чий, чий це голос? Повний безмежного відчаю, пронизливий, високий, він прозвучав так неприродно, що Черниш не міг пізнати його.

– Брато-чки!.. – зойкнув ще раз серед ночі так гостро і несподівано, що здавалось, – почують його над усією величезною висотою, по обидва схили її, і звідусіль кинуться рятувати людину.

Сколихнути всю ніч своїм зойком, так закричати на повний голос міг лише той, хто має останнє право на це, – міг лише вбитий... Щойно, отут убитий!

Черниша мимохіть кинуло вперед, далі від того крику, що вже переходив у стогін, він чув, як за ним і всі бійці повзуть швидше, бо сопуть тяжче і частіш. Кулі прошивали повітря щоразу густіше. Нарешті Черниш досяг каменя, за яким вони спинялись кожного разу, щоб передихнути. Сюди кулі не залітали. «Що я зробив! – одразу жахнувся Черниш. – Що я зробив!»

З темряви підповзали бійці і зупинялись мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі.

– Кого нема? – майже закричав Черниш, лютуючи невідомо на кого. – Кого нема?

Не було двох: Бузька і Вакуленка. Черниш, готовий на все, рішуче обернувся і поповз назад. Хай краще вб'є, але так він не піде до Брянського! В цей час його хтось міцно вхопив за ногу.

– Не ходіть... Ось я.

Це був Гай.

Не чекаючи відповіді, він зашерхотів у темряві, як вуж; розмашисте працюючи ліктями й колінами, вміло маневруючи межі трупів, боець поповз на стогін.

Дзижчали кулі, іноді подзенькуючи, мабуть, об чиюсь лопатку. Гай не звертав уваги на ці звуки, він чув поблизу щось незрівнянно важливіше: глухе туркотіння, наче десь поруч воркували голуби. Намацав рукою тіло, ще тепле і все мокре від поту. По чоботу домашнього крою впізнав, що це Бузько. Тіло звинулося, розправилось, ще раз звинулось, і весь час було чути поблизу тихе оте воркотіння: кров біла цівкою з-під пахви. Гай приклав вухо до грудей. Стало тихо, наче зааніміла в подиві вся земля: серце не билось.

Боець понишпорив у кишенях, забрав гаманець і патрони і знову поповз. За кілька метрів він впізнав Вакуленка, бо навіть у темряві заблищала його лобата лиса голова без пілотки. Цей був убитий наповал: куля пройшла крізь горло і вийшла на потилиці.

Біля каменя Гай передав Чернишеві документи вбитих, а собі залишив тільки Бузькові патрони. Всі знову встали, піддавши один одному трипудові ящики. Кулемети татакали в темноту. Над висотою ракети хотіли сягнути неба і, знесилившись,гнулися і вмирили, розсипаючись холодним сяйвом. Поки прийшли на місце, ніхто не сказав ні слова. На вогневій, відшукавши Брянського, Черниш доповів йому, що люди з мінами повернулися, одначе двох убито. Брянський уважно й серйозно вислухав рапорт, розпитав про деякі подробиці.

– Жаль, – сказав він по паузі. – Жаль. Особливо цього... Вакуленка. З нього був би неабиякий наводчик. Я мав його на прикметі. Ну що ж...

Брянський якусь мить подумав.

– Що ж... Забирай, друже, людей і... знову по міні. На ранок має бути «сабантуй».

Черниш козирнув і подав команду на п'ятий рейс.

Х

На ранок справді почався «сабантуй», який уже й не змовкав до самого вечора. В бій були введені всі піхотні батальйони. Вони блокували зліва кілька живих ще

дотів. Противник теж підкинув значні сили піхоти і виводив її раз по раз з окопів у контратаки, щоб звільнити замкнені в дотах гарнізони. Кілька разів піхота сходилася врукопаш на самій вершині.

Безнастанний гул, тріскотнява і хмари диму стояли над висотою, заволікаючи сонце.

Брянський стояв на спостережному пункті сьомої стрілецької роти і звідси керував огнем. Він мав завдання весь час тримати під обстрілом одну з важливих траншей, що йшла з румунського тилу на висоту, вплітаючись у складне – Мереживо її оборони. У стереотрубу Брянський добре бачив цю траншею, обплетену зсередини лозою. По ній він бив, бив з самого ранку. Корегуючи вогонь, він рідко заглядав у таблицю стрільб, бо знав її майже напам'ять. Взагалі, математична пам'ять у нього була розвинута надзвичайно. Коли міни лягали десь поза траншею на обпаленій, переритій землі. Брянський не міг стримати свого роздратування.

– Партачі! Партачі! Партачі! – кричав він за кожним невдалим пострілом і, не відриваючись очима від цілі, грозився в трубку телефоністові і вимагав негайно ж повідомити установки: йому здавалося, що там наводчики геть усе переплутали. Зате, коли міна вибухала в самій траншеї, сповнюючи її димом, обличчя Брянського сяяло від вдовolenня, він хапав Шовкуна за плече і енергійно тикав ординарця в тому напрямі.

– Бачиш, бачиш, – говорив він, не спускаючи очей з траншеї, – накрито! Ціль накрито! Чудесно! Молодці!

І нашвидку записував собі щось у блокнот. Організацію бою він завжди сприймав як процес невинної творчості, матеріал для все нових узагальнень і вдосконалень. Брянський оцінював бій не лише за його остаточними результатами, хоч це було, звичайно, головне, а ще й за тим, як цей бій був підготовлений, проведений, як розгортався, як переборювалися складні ситуації і несподіванки, що завжди виникають у ході бойових дій. Навіть найменша операція батальйону виступала перед Брянським або «неохайною», як він говорив, з зайвими жертвами, або зробленою точно, красиво, з найменшими втратами. Після бою, коли командир батальйону збирає командирів рот, щоб зробити підсумки, Брянський нерідко саме так і висловлюється:

– Знищення такої-то групи противника в тім-то переліску було проведено рішуче, точно, красиво.

Командири стрілецьких рот не проминуть нагоди покепкувати з Брянського.

– Особливо, – каже котрийсь, – «красиво» сержант Новиков засадив багнет тому німецькому унтерові нижче пупа!

І зараз, керуючи вогнем своєї роти. Брянський весь час стежить і за вогнем інших мінрот та мінометних батарей, звертаючись щоразу до Шовкуна із своїми спостереженнями.

– Дивись, дивись, як Сергеев буде «веер»! Іч, жук! На-крив! Накрив усіх!

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примітки

1

Сержант клацнув каблуками з підкресленою бравістю.

2

До Бухареста ще сотні кілометрів ворожої території.

3

«Гвардії!» – подумав Черниш.

4

Тобто постарів.

5

«Чи він не на мене натякає?» – подумав Черниш.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/gonchar_oles/praporonosc

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)